Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Anadolu'da Zeytin ve Zeytinyağı Üretim ve İhracatı (1908-1922)

Öz: İnsanlığın ilk çağlarından beri güç ve onur simgesi olarak nitelendirilen zeytin, hem beslenmede hem de gündelik yaşamın farklı alanlarında kullanılabilmesi nedeniyle insan yaşamında her zaman önemli bir yeri olmuştur. Ana yurdu Anadolu olan zeytin bitkisi, buradan Akdeniz havzasına yayılmış ve tarımı geleneğe dönüşmüştür.

Zeytinin en önemli ürünlerinden olan zeytinyağı, hem bitkisel yağların hem de yağ türlerinin en besleyicisi ve değişik kaynaklardan elde edilen yağ türleri arasında insan sağlığına en uygun olanıdır. Bu nedenle zeytinyağı ticareti, daha ilk çağdan bu yana hep önemli olmuştur.

Osmanlı Devleti zeytin ve zeytinyağı üretiminde, Akdeniz çevresindeki başlıca üretici ülkeler içerisinde dördüncü sırada gelmektedir. Ticarette aranılan bir ürün olması ise XIX.yy'daki Sanayi İnkılabının etkisiyle olmuştur. Avrupa piyasalarında aranan bir ürüne dönüşmesiyle ihracatı da önemli olmuştur. En önemli alıcısı İngiltere'dir.

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki (1908-1922) zeytin ve zeytinyağı üretimi ve ticareti, bu konuda alınan önlemler incelenecektir. Çalışmanın temel kaynakları Osmanlı Ticaret-i Hariciye İstatistikleri ve Osmanlı Arşiv belgeleri olmakla birlikte konu ile ilgili araştırma eserlerinden de yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zeytin, Zeytinyağı, İhracat, Üretim, Ticaret

Olive and Olive Oil Production and Exports in Anatolia in The Last Years of The Ottoman State(1908-1922)

Abstract: Olive, which has been described as a symbol of power ans honor since the early ages of humanity, has always had an important place in human life because it can be used both in nutrition and in different areas of Daily life. The olive plant, whose homeland is Anatolia, spead from here to the Mediterranean basin and its agriculture has become a tradition.

Olive oil, one of the most important products of olives, is the most nutritions of both vegetable oils and oil types and is the most suitable for human healty among the oil types obtained from different sources. For his reason, olive oil trade has always been important since the first age.

The Ottoman State ranks fourth among the majör producing countries around the Mediterranean in olive and alive oil production. It became a sought-after product in trade with the effect of the Industrial Revolution in the XIXth century. Its export has also become important as it has turned into a product sought after in European markets. The most important buyer is England.

In this study, olive and olive oil production and trade in the last years of the Ottoman Empire (1908-1922) and trade the measures taken in this regard will be examined. The main sources of the study are Ottoman Trade Foreing Statistics and Ottoman Archives documents,.

Key words: Olive, Olive Oil, Export, Production, Trade

Giriş:

Halkının çoğunluğunun kırsal kesimde yaşaması nedeniyle geçimini tarımdan sağlaması, vergi gelirlerinin çoğunluğunun tarımsal üretimden oluşması ve ihracatının çoğunu tarım ürünlerinin oluşturmasından dolayı Osmanlı Devleti bir tarım ülkesiydi. Bu nedenle de devlet, her dönemde tımar sistemi içerisinde toprakların boş kalmamasını yakından takip etmiş, üretimin sürekliliğini sağlayacak kuralları sıkı sıkıya kontrol altında tutmuştur.

XVIII.yy'da Avrupa'da İngiltere merkezli tarım teknolojisinde başlayan gelişmeler sanayi sektörüyle birleşerek büyük bir değişime dönüşerek Sanayi İnkılabını başlatmıştır. Bu sürecin gelişimiyle batı ekonomisi XIX.yy'da yeni emperyalist güçler çıkarmıştır. Aynı dönemde Osmanlı Devleti gecikmeli olarak ancak Tanzimat Dönemi'nde tarım politikasında yeniliklere giderek bir ziraat bürokrasisi oluşturmuştur. Bu dönemde üretimin temel belirleyicisi olan devlet, ziraatı geliştirmek için yeni politikalar belirlemiştir. Yeni tarım politikasının temel hedeflerini, üretimin arttırılması ve çeşitlendirilmesi, dış talebe yönelik zirai ürünler üretiminin teşvik edilerek dış ticaret dengesinin sağlanması, ithal ikamesi amacıyla kurulan yerli sanayi tesislerinin ihtiyaç duyduğu hammaddelerin yurt içi üretimle karşılanması ve zirai üretim araç ve metotlarının modernleştirilmesi oluşturmaktadır. Bu hedeflere uygun olarak da öncelikle, ekonomik gelişmeyi engelleyen problemlerin tespit edilerek çözümünü amaçlayan çalışmalar yapılmış, çeşitli teşvik edici ve düzenleyici politika tedbirleri uygulamaya konmuş ve zirai eğitim yoluyla tarım metotlarının modernleşmesine gayret gösterilmiştir[1].LÜTFEN MAKALE BOYUNCA NOKTALARI DİPNOT İŞARETİNİN ÖNÜNE ALALIM

Tanzimat'ın zirai üretimin teşviki amacıyla getirdiği ilk önemli değişim, zirai ürün ticaretinin serbestleştirilmesi olmuştur. Alınan kararlarla geleneksel ekonominin iki önemli örneği olan devlet tekelleri ve devlet mubayaaları büyük ölçüde tasfiye edilmiştir [2] . Üretim alanlarının genişletilmesine yönelik ikinci bir teşvik, Tapu Nizamnamesi'ne konan bir hükümle "boz ve kıraç" yerleri tarla haline getirecek çiftçiye

[1] Tevfik Güran, "Zirai Politika ve Ziraatta Gelişmeler, 1839-1876", *150.Yılında Tanzimat*, Yayına Hazırlayan; H.Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 219.
[2]T. Güran, *a.g.m.*, BU İTALİK OLMAMALI s. 224.

bu toprakların düşük bir tapu harcı alınarak karşılıksız verilmesinin sağlanmasıdır. Ayrıca bu topraklarda yapılan üretimden 1 yıl öşür vergisi alınmaması ve dışarıdan getirilecek tarım araç ve gereçleri gümrük vergisinden muaf tutulmasıdır. Kısa bir süre sonra tüccarın ticari amaçlarla getireceği araçlar da kararın kapsamı içine alınmıştır[3].

Osmanlı Devleti'nde hububat üretiminin, özellikle buğday ve arpa, tarım faaliyetine damgasını vurduğu aşikârdır. Hububatın yanında kendir, kenevir, pamuk, susam, meyankökü, meşe palamudu, afyon, zeytin gibi sanayi hammaddeleri üretimlerine de önem verilmiştir. Bu tür iktisadi bitkilerin yetiştirilmesi halinde hem vergi indirimleri hem de yatırım destekleri yapılmıştır. Örneğin, pamuk üretiminin yaygınlaştığı bölgelere yol ve köprü gibi altyapı yatırımlarının yapımında öncelik verilmiştir. 1850'de yeni yetiştirilecek zeytinliklere 25, aşılanan yabani zeytin ağaçlarına 20 yıl süreyle vergi muafiyeti tanınmıştır[4]. Yeniden yetiştirilen zeytinlikler hakkında 27 Haziran 1862'de bir Muafiyet Nizamnamesi yayınlanmıştır. Bu nizamnameye göre yeniden yetiştirilen zeytinlikler, ilk mahsul senelerinden itibaren üç yıl boyunca öşürden muaf tutulmuştur. Ayrıca; "*İki senelikten beş seneliğine kadar aşılı olduğu gars olunanlar (dikili bulunanlar) gars olundukları tarihten itibaren on sene müddetle öşürden muaf olacaktı. Beş seneden ziyade aşılı olarak gars olunanlar, gars olundukları tarihten itibaren yedi sene müddetle öşürden muaf olacaktı. Bir kimse yeniden yetiştirip de nail-i muafiyet olduğu zeytinliği ahere satacak olduğu halde evvel muafiyeti dahi beraber satacaktı*" [5] ifadesi de bulunmaktadır. Bu uygulamalardan yeterli sonuç alınamayınca 1882-83 senesinde yeni bir kanun çıkartılmış ve yabani zeytinleri aşılayanlar beş sene öşürden muaf tutulmuşlardır. Fakat aşılatma çabaları çoğunlukla istenilen sonuçları vermemiştir. Ağaçların aşılanması için yeterli sermayenin bulunmaması, arazinin uygunsuz olması, yeterli eğitimli eleman eksikliği halkın ormanlara zarar vermesi endişesi ve ıslah çalışmaları için çıkartılan kanunların uygulanmasındaki aksaklıklar yeterli sonucun alınamamasındaki başlıca etmenler olmuştur[6].

Kuruluş döneminde tımar sistemi, üretici için güvenli bir ortam oluşturmaktaydı. Çünkü üreticinin korunması ve üretiminin devamlılığının sağlanması tımar sahibinin de menfaatine olmuştur. Fakat tımar sisteminin etkinliğini yitirdiği ve yerine yeterli bir

[3] Tevfik Güran(2), "Tarım Politikası (1839-1913)", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, C.III, Ankara, 1999, s. 310.
[4] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kumu Yayınları, C.VIII, Ankara, 1988, s. 450.
[5] Cihan Özgün, "Dünyanın İştahını Kabartan İki, Renk, Bir Kent: "Zeytin Yeşili, Zeytinyağı Sarısı ve İzmir" " *Zeytinin Akdeniz'deki Yolculuğu Konferans Bildirileri*, İzmir 2018, s. 67-68.
[6] Faruk Doğan, Osmanlı Devleti'nde Zeytinyağı 1800-1920, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 48-49.

sistemin geliştirilemediği daha sonraki dönemlerde üretici özel kredi piyasasının yıkıcı etkilerine açık duruma gelmiş ve devlet bu problemin çözümüne dönük çoğu etkisiz kalan tedbirler almak zorunda kalmıştır. Küçük üreticiler, kırsal yapıda üretimin devamını sağlayabilmek için krediye ihtiyaç duymaya başlayınca devlet, zirai kredi düzenlemesini sağlamak için 1863'ten sonra önce Memleket Sandıkları, 1888'den sonra Ziraat Bankası olarak adlandırılacak olan resmi zirai kredi kurumunu kurmuştur. Bu kurumlar, kısa sürede önemli gelişmeler göstererek özel kredi piyasasına alternatif haline gelmişlerdir. Fakat kredilerin dağıtımında aynı ölçüde etkili olunamamıştır. Özellikle küçük üretici köylünün zirai kredi ihtiyaçlarını karşılama konusunda başarısız kalmışlardır. Bu nedenle devletin zirai kredi piyasasını düzenleme çabalarına rağmen Osmanlı küçük üretici köylüsü, özel kredi piyasasının yıkıcı etkilerine açık kalmaya devam etmiştir [7] .

İmparatorluğun son döneminde tarım arazisi 5,4 milyon hektar dolayında tahmin edilmektedir. Bu alanın % 80 dolayında bir bölümünde tahıl; % 7'sinde sebze; % 7'sinde sanayi bitkileri ve % 4'ünde meyve üretimi yapılmaktaydı. Tarımsal üretim bölgelere göre farklılıklar gösteriyor ve yıllara göre de önemli ölçüde değişebiliyordu[8].

Zeytin ve Zeytinyağı'na Dair Genel Bilgiler

Zeytin, "Tanrı'nın bir armağanı" olarak insanlığın ilk çağlarından beri bir güç ve onur simgesi olarak nitelendirilmiştir[9]. Bu nedenle de yüzyıllardır insan yaşamında oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Eski Yunanlılar ancak iyi ve dürüst insanların zeytin yetiştirmesine izin verirler ve her insanı zeytinliklerine sokmazlardı. Zeytin ağacı çoğunlukla devlet malı kabul edilir, ne kesilebilir ve ne de yakılabilirdi. Başlarında zeytin dallarından yapılmış taçlar ve ellerinde zeytin dalı tutan ilaheler olarak zeytin, sanat eserlerine ve efsanelere de konu olmuştur[10]. Zeytin ağacının en önemli ürünü olan zeytinyağı insanoğlu tarafından "Sıvı Altın" olarak nitelendirilmiş, önceleri sadece yakıt olarak kullanılırken, daha sonra insan beslenmesindeki vazgeçilmez yerini almıştır[11]. Zeytinyağı, hem bitkisel yağların hem de yağ türlerinin en besleyicisi ve değişik

[7] Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi***,** İstanbul 1986**,** s.360 ; T. Güran(2), *a.g.m.*, s. 310-311.
[8] Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, s. 13-14.
[9] *Zeytin*, Editörler: Fahrettin Göğüş, Mücahit Taha Özkaya, Semih Ötleş, Eflatun Yayınevi, Ankara 2009, s.2.
[10] İlk çağlardaki zeytinin önemi ve efsaneleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız; Mahmut Boynudelik-Zerrin İren Boynudelik, *Zeytin Kitabı, Zeytinden Zeytinyağına*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2007, s. 9-15
[11] Esra Özata-Menekşe Cömert*, "Zeytinyağı ve Sağlıklı Yaşam",* Zeytin Bilimi, C.6, S.2, İzmir 2015, s. 105.

kaynaklardan elde edilen yağ türleri arasında insan sağlığına en uygun olanıdır. Bu nedenle zeytinyağı ticareti, daha ilk çağlardan bu yana hep önemli olmuştur[12].

Mukaddes kitaplarda, tufanın sonunu, ağzında zeytin dalı taşıyan bir güvercinin müjdelediği zikredilmektedir. Zeytin, Kur'an Kerim'de, takdis edilen nebatlar arasında görülmektedir. Eski insanların zeytini yalnız mühim bir gıda maddesi olarak değil, aynı zamanda yağını iç hastalıklarda ve dışarıdan da yaraların tedavisinde kullanmaları, bu maddenin din kitaplarında mümtaz bir yer almasına sebep teşkil etmiştir[13].

Ana yurdu Anadolu olan zeytin bitkisi, MÖ 3000 yıllarında, önce Güney Anadolu kıyıları ve özellikle de, Çukurova kıyılarında kültüre dahil olmuştur. Oradan Doğu Akdeniz yönünde Fenike ve Filistin kıyılarına; yine MÖ XVI.yüzyılda Ege kıyıları ve oradan Ege Adaları ile eski Yunanistan kıyılarına, Roma İmparatorluğu döneminde de, MÖ VII. ve VI. yüzyıllarda ise İtalya, Fransa, İspanya ve Portekiz kıyıları ile Kuzeybatı Afrika kıyılarına yayılmıştır[14].

Coğrafi keşifler sonrası bu kültür bitkisi, Cebelitarık Boğazı yoluyla Kanarya ve Asor Adaları ile Güney Afrika'nın Capetown bölgesi, ABD'nin Florida, Kaliforniya, Arizona eyaletlerine ve Meksika'ya; XIX. yüzyılda da Avustralya ve Yeni Zelenda'ya kadar yayılmıştır[15].

Zeytin ağacı her ne kadar "fakir toprakların zengin ağacı" ise de şartlar müsait olduğunda kıyı şeridinden 200 metrelik bir mesafe içinde 600-700 m. yüksekliğe kadar olan yerlerde yetiştirilmektedir. Ağaç, dikildikten sonra 4-8 yıl sonra mahsul vermeye başlarsa da en yüksek verim 10. ve 15. yıllarda alınmaktadır[16]. Killi, kireçli, derin, kuru ve su geçiren topraklarda yetişmekte olan zeytin, tane olarak veya yağı çıkarılarak mutfaklarda yer almasının yanında sanayide sabun yapımında, sert ve parlak olan odunu ise mobilyacılıkta kullanılmaktadır[17].

Osmanlı Devleti'nde Zeytin Üretimi ve Ticareti (1908-1922)

Zeytinyağı, geleneksel Osmanlı mutfağında kullanılmakla birlikte çoğunlukla XX. yüzyılın başlarına kadar aydınlatmada temel madde olarak kullanılmıştır. Özellikle

[12] Hayati Doğanay, - Ogün Çoşkun, *Tarım Coğrafyası*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2012 s. 296.
[13] Mehmet Ali Göktaş, *Zeytin ve Zeytinyağının Türkiye Ekonomisindeki Rolü*, Ege Bölgesi Sanayi Odası Yayını, İzmir 1966, s. 2.
[14] *2017 Yılı Zeytin ve Zeytinyağı Raporu,* T.C Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2018, s. 4-5. ; *Türkiye Zeytincilik Sektör Raporu 2016*, Zeytincilik Araştırma Enstitüsü, İzmir 2016, s. 59.
[15] H. Doğanay-O. Çoşkun, *a.g.e.*, s.288 ; Hayati Doğanay, *Ziraat Coğrafyası*, Aktif Yayınevi, Erzurum 2007, s. 230.
[16] "Zeytin", Ana Britannica, Ana Yayıncılık, C. 22, İstanbul 1990, s. 569-570.
[17] Reşat İzbırak, *Bitki Coğrafyası*, Ankara 1976, s. 208-209.

devlet daireleri ile ibadethanelerin aydınlanmasında zeytinyağı önemli yer tutmuştur. Zeytinyağı bunun yanında donanmada kızakların yağlanmasında, saray ahırlarında hayvanların koşumlarının yağlanmasında ve sabun sanayinde de önemli bir kullanım alanı bulmuştur[18].

Akdeniz çevresinin ve özellikle Batı Anadolu kıyılarının zeytinin yetiştiği doğal alanlar olması bu alanların devlet tarafından "Zeytin ve Zeytinyağı Bölgesi" olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Bu bölge ile başkent arasından zeytin ve zeytinyağına yönelik olarak sıkı bir ilişki kurularak bu ürünün problemsiz olarak sağlanmasına çalışılmıştır. Midilli, Ayvalık, Edremit, Ayazmend, Cunda Adası, Çandarlı, Girit, Aydın, Sığla ve Armutabad başkentin zeytinyağı ihtiyacını karşılayan önemli merkezlerdir. Özellikle Edremit Körfezi ile Ege Adaları (Midilli ve Girit) başkentin zeytinyağı deposuydu. Bu bölgelerin yanında Aydın, Muğla, Suriye, Filistin, Mısır ve Kuzey Afrika'da da önemli zeytin tarımı yapılıyordu[19].

Osmanlı Devleti'nde zeytinyağı ihracatının genişleme dönemi, demiryollarının daha iç bölgelere yayılması ile dünya ekonomisinin, büyük buhranını izleyen 1896-1913 dönemidir. Tarımın ticarileşmesi ve ihracata yönelmesi ile birlikte kuru üzüm, tütün, incir, pamuk, ham ipek ve zeytinyağı bu alanların en önemli ihracat ürünleri haline gelmiştir[20].

Ticaret-i Hariciye İstatistiklerinin yayınlanmaya başladığı 1878 tarihinden itibaren Osmanlı Devleti'nden yapılan zeytinyağı ihracatının miktar ve kıymeti takip edilebilmektedir. Bu istatistiklere göre 1878-1907 arasındaki yaklaşık 30 yıllık dönem içerisinde zeytinyağı hasılatının en az olduğu yıl 6.124 ton ile 1898'dir. Hasılatın az olması ihracat değerinin de az olmasına neden olmuştur (183.843 Osmanlı Altın lira). En yüksek üretim ise 25.627 ton ile 1889'da gerçekleşmiştir. Üretimin fazlalığı ihracattan elde edilen değerin de en fazla olmasını sağlamıştır (680.149 Osmanlı Altın Lirası). Toplam ihracat içerisinde zeytinyağının yeri çok fazla yer kaplamamaktadır. En fazla pay % 6.2 ile 1878'de, en düşük ise % 1.3 ile 1900'dedir. 30 yıl ortalaması % 3.2dir. Zeytinyağı ihracatının ortalama satış fiyatına bakılacak olursa en düşük fiyat doğal olarak üretim en fazla olduğu yıl yani 1889'da gerçekleşmiş olup 1 tonu 23 lira 54

---

[18] Zeki Arıkan, "İstanbul'a Zeytinyağı Gönderilmesi", *Zeytinin Akdeniz'deki Yolculuğu Konferans Bildirileri*, İzmir 2018, s.41.

[19] F. Doğan, *a.g.t,*, s. 16, 22-23

[2020] Filiz Çolak, *"II.Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Batı Anadolu'da Üretim ve Dış Ticaret(1908-1923)"*, Doktora Tezi, İzmir 2005, s. 42-43

kuruştan satılmıştır. En yüksek fiyat ise üretimin az olduğu yıllardan 1882'de 1 tonu 42 lira 89 kuruştan gerçekleşmiştir(Bakınız Tablo-I)[21].

Osmanlı Devleti'nden zeytinyağı ihracatının yarıdan fazlasının tek başına alıcısı İngiltere'dir. İkinci sırada ise kuzey Avrupa Devletleri gelmektedir. Akdeniz çevresinde başlıca zeytin ve zeytinyağı üreticisi ülkeler içerisinde Osmanlı Devleti, İtalya, İspanya ve Fransa'dan sonra 15.1 ton ile dördüncü sırada yer almaktadır[22].

SENE	MİKTAR(TON)	KIYMET (Altın Lira)	TOPLAM İHRACAT KIYMETİ İÇERİSİNDEKİ YERİ%	ORTALAMA FİYAT(Tonda lira, kuruş)
1878	19.433	523.762	**6.2**	23.95
1879	15.211	445.533	5.1	29.29
1880	11.844	347.876	4.1	29.37
1881	19.090	566.257	5.0	29.66
1882	9.022	396.036	3.6	**42.89**
1883	22.847	639.210	5.1	27.98
1884	17.736	501.427	3.9	28.27
1885	13.108	382.593	3.2	29.19
1886	9.366	266.949	2.1	28.50
1887	12.630	362.262	3.2	28.68
1888	14.476	405.718	3.0	28.03
1889	**25.627**	**680.149**	4.5	**23.54**
1890	14.057	425.179	3.3	30.24
1891	8.070	235.480	1.5	29.18
1892	15.380	403.219	2.6	26.22
1893	14.317	385.350	2.9	25.92
1894	23.496	627.459	4.6	26.70
1895	12.235	349.124	2.3	28.53
1896	10.096	275.590	1.8	27.30
1897	14.102	396.668	2.7	28.13
1898	**6.124**	**183.843**	1.4	30.35
1899	7.236	216.960	1.4	29.98
1900	6.273	191.472	**1.3**	30.52
1905	12.786	420.802	2.1	32.91
1907	14.668	473.055	2.7	28.38

Tablo-I
Osmanlı Devleti'nden Zeytinyağı İhracatı Miktar ve Kıymeti (1878-1907)

Celal Aybar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi(1878-1913), Ankara 1939, s.55-65

Açıklama [o1]: TABLONUN BULUN DUĞU BU KAYNAĞI DİPNOTTA VERELİM. KAYNAKÇAYA DA EKLEYELİM LÜTFEN

[21] Celal Aybar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi(1878-1913), T.C Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1939, s.55-65

[22] F. Doğan, *a.g.t.*, İTALİK OLMAMALI . SADECE KİTAPLAR DA AGE İTALİK OLMALI s.148, 150

1- Meşrutiyetin İlk Yılları (1908-1913)

Birçok iç ve dış olayların etkisiyle 1908 yılının 23 Temmuz'unda Meşrutiyet'in ikinci kez ilanı ile başlayan yeni dönemin etkin siyasi gücü, İttihat ve Terakki Cemiyeti(İTC)'dir. Bu siyasi güç 1908 seçimleriyle oluşan Meclis-i Mebusan'da da nüfuzlu bir şekilde yer alarak iktidara gelmiştir. İttihatçı iktidar sanayileşmeden yana olmakla birlikte örgütün taşrada toprak sahibi eşraftan güç aldığını da görmezlikten gelememiştir[23]. Dönemin ünlü Maliye Nazırı Cavit Bey, devletin güçlü bir ekonomik yapıya sahip olabilmesi için tarıma dayanması gerektiğinin bilincindedir. Cavit Bey'e göre, Osmanlı Devleti, zirai bakımından çok elverişli bir konumda bulunuyordu. Tarıma elverişli toprakları ve zengin maden kaynakları etkin bir biçimde kullanılabilirse Devlet-i Aliyye kısa sürede tahıl ve maden ambarına dönüşebilirdi. Maliye Nazırı ayrıca, tarımın pazara açılmasını sağlayacak demiryolu, yol, liman vb bayındırlık işlerine önem verilerek, yerli ve yabancı sermayenin, sanayi yerine zirai alanlara yönelmesi gerektiğini düşünmektedir. Doğanın Osmanlı'ya bahşettiği tarım olanakları bu şekilde değerlendirilse Osmanlı tarımı yakın gelecekte dış pazarlara açılabilirdi[24].

İTC iktidara geldikten sonra tarımsal üretimi arttırabilmek için bir takım çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalarda dikkati çeken özellik, devletin tarım alanlarını desteklemek amacıyla bir takım hukuki düzenlemeler yapılmasıdır. Bu düzenlemeler arasında desteğe ihtiyaç duyan ziraatçılara karşılıksız tohum dağıtılması, vergilerini ödemede esneklik gösterilerek çeşitli vergi indirimleri sağlanması bulunmaktadır[25].

1909 yılının ilk aylarında, yani Meşrutiyet'in ilanını takip eden ilkbaharda kuraklık nedeniyle memlekette büyük bir buğday sıkıntısı baş göstermiştir. Bu sıkıntıyı giderebilmek için, 7 Nisan 1909 tarihinde,*" Fakir çiftçilere tavizen tohumluk ve büyük şehirlere daha ucuz buğday teminini"* sağlamak amacıyla hububatta gümrük muafiyetini kabul eden bir kanun yayınlanmıştır. Kıtlık, çiftçilerin tarlalarına ekecek tohumluk bulmasını da güçleştirmişti. Bu güçlük karşısında Babıali, ertesi yıl tekrar

---

[23] Zafer Toprak, "II.Meşrutiyet Döneminde İktisadi Düşünce", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C. III, İstanbul 1985, s. 640.
[24] Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat(1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara 1983, s.118.
[25] Bünyamin Duran, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Türkiye Tarımındaki Gelişmeler (1870-1914)", V. Milletlerarası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi (21-25 Ağustos 1989, İstanbul), Ankara 1990, s.332.

yiyecek sıkıntısı çekilmemesi için meseleye bizzat el koymuştur. Bu sıkıntının giderilmesi için önce yurt dışına zahire ihracını yasaklayan devlet[26], daha sonra tohumluk dağıtım işleminin Ziraat Bankası kanalıyla yapılmasına karar vermiştir [27]. Tohumluk dağıtılması esnasında çıkabilecek suiistimallere karşı da 10 Kasım 1909'da, Ticaret ve Nafıa Nezareti'nin isteğiyle Dâhiliye Nezareti tarafından tohumluk ihtiyacı olan bölgelerin ve çiftçilerin belirlenmesi için bir inceleme başlatılmıştır[28].

Amerika'dan gümrüksüz olarak ithaline öteden beri izin verilen pamuk tohumlarından başka, Orta Asya'dan getirilecek pamuk tohumlarının da gümrük vergisinden muafiyeti sağlanarak pamukçuluğun ilerlemesine çalışılmak istenmiş ise de uygulama olumlu bir netice vermemiştir[29].

Babıali, aynı zamanda ziraat hacminin arttırılması için gerekli olan 3.990.900 lirayı tedarik edebilmek için istikraz/borçlanma yoluna gitmiş ve bunun için bir kanun layihası hazırlayarak 6 Cemayizelevvel 1327 /1911 tarihinde yürürlüğe koymuştur [30].

Hükümet, zeytin ziraatının geliştirilmesi ve bu alandaki yeni tekniklerden yararlanılması amacıyla hem yurt dışından uzmanlar getirtilmesine hem de uluslararası toplantılara delege gönderilmesini teşvik etmiştir. Örneğin 13 Nisan 1913 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla, Avrupa'dan uzman getirtilmesine karar verilmiş [31], 1913 yılının sonlarında Korsika'da düzenlenen *"Beynelmilel Zeytin Ağacı ile Sanayi-i Zeytiyye Kongresi'ne"* Osmanlı Devleti adına bir temsilci göndermiştir[32].

21 Şubat 1914'de çıkarılan bir başka kanunla da, 1915 senesi Mart ayından itibaren geçerli olmak üzere, ihya edilen bağlar beş, yenilenen bağlar tesis tarihlerinden itibaren on sene müddetle öşür ve vergiden muaf tutulmuştur [33]. Zirai üretimin arttırılması için kimyevi gübre olarak kullanılan azotit sütün ülkeye serbestçe ithaline 31 Mart 1914 tarihli geçici bir kanun düzenlemesiyle izin verilmiştir[34].

---

[26] Başkanlık Osmanlı Arşivi(BOA), DH.MUİ, Dosya no: 1-4/65, 8 L 1327LÜTFEN TÜM DİPNOTLARIN SONUNA NOKTA KOYALIM
[27] BOA, DH.MUİ, Dosya no: 1-4/24, 25 L 1327
[28] BOA, DH. MUİ, Dosya no: 1-4/11, 27 L 1327
[29] Takvim-i Vekayi, 15 Teşrinevvel 1327, nr: 1268
[30] BOA, MV, Dosya no: 128/11, 6 Ca 1327.
[31] BOA, MV, Dosya no: 176/14, 6 Ca 1331.
[32] F. Doğan, *a.g.t.*, s. 54
[33] *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, İstanbul 1938, s. 245-246.
[34] Takvim-i Vekayi, 21 Mart 1330, nr: 1776.

Bu dönemdeki zeytin üretimi ve ticaretine bakacak olursak; Meşrutiyetin ilk yıllarına ait tarım istatistiklerinden zeytin ağacı âdeti bilgileri ve bunlardan elde edilen zeytin miktarı yer almaktadır. 1909 tarihli Osmanlı Tarım İstatistiğine göre imparatorlukta 19.568.335 adet zeytin ağacı bulunmaktadır. Bu sayının yarıya yakını ise, 9.225.095 adeti, % 47.1'i, Aydın Vilayetindedir. Bu zeytin ağaçlarından elde edilen zeytin miktarı ise 98.893 tondur[35]. 1913'deki zeytin ağacı sayısı 1.149.706 adettir. Bu azalmadaki en önemli etken devletin 1909'daki sınırları ile 1913'deki sınırlarının aynı olmamasıdır. Buradan elde edilen zeytin miktarı ise 166.452 tondur[36]. Ağaç sayısı azalmakla birlikte üretim miktarının artmasındaki etken 1913'ün 1909'a göre daha verimli bir yıl olmasındandır.

Dünya Savaşı öncesinde Devletin zeytinyağı ihracatında en yüksek miktar 14.299 ton ile 1910 yılında gerçekleşmiştir. Bu miktarın ihracat değeri 695.118 Osmanlı Altın lirasıdır ve toplam ihracat miktarı içindeki payı % 3.1'dir. En az üretim 1913'de gerçekleşmiştir. Dolayısıyla genel ihracat değeri içerisindeki payı da yarıya yakın düşmüştür. Üretimin azlığı satış fiyatının yükselmesine neden olmuştur (Bakınız Tablo-II).

TABLO-II
Osmanlı Devleti'nden Zeytinyağı İhracatı Miktar ve Kıymeti (1908-1913)

Açıklama [o2]: Tablo biçiminde yazıp bunu lütfen tablonun altına verelim. Kaynağını da dipnotta gösterelim. Kaynakçaya ekleyelim

SENE	MİKTAR(TON)	KIYMET (Altın Lira)	TOPLAM İHRACAT KIYMETİ İÇERİSİNDEKİ YERİ%	ORTALAMA FİYAT(krş)
1908	13.023	403.381	2.2	30.97
1909	10.746	418.857	2.3	38.51
1910	14.299	695.118	3.1	48.61
1911	10.964	535.370	2.1	48.82
1913	6.976	346.957	1.6	49.73

Celal Aybar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi(1878-1913), Ankara, 1939, s.59, 65

2-Dünya Savaşı Yılları(1914-1918)

Büyük Cihan Savaşı dönemi Osmanlı Devleti için zor yıllar olmuştur. Tarım kesimi ile uğraşan nüfusun silah altına alınarak cepheye sevk edilmesi ekim alanlarının

[35] 1325 Senesi Asya ve Afrika-ı Osmani Ziraat İstatistiği İTALİK, Orman ve Maden Nezareti, Dersaadet, 1327.
[36] Memalik-i Osmaniye'nin 1329 Senesine Mahsus Ziraat İstatistiği, Ticaret ve Ziraat Nezareti, Dersaadet, 1332

işlenmesi sorununu da beraberinde getirmiştir. Bu durumu düzeltebilmek için Babıali öncelikle orduya üretkenlik kazandırmak istemiş, cepheye sevk edilmeyen gayrimüslim Osmanlılardan ve Dördüncü Ordu'da olduğu gibi kadınlardan ziraat alayları ve çiftçi taburları oluşturulmuştur. Aynı zamanda orduda tarım derslerine yer verilerek askerlere modern üretim teknolojileri öğretilmiş, yerel ziraat memurları ve ziraat müfettişlerinin katkılarıyla oluşturulan örnek tarlalarda askere uygulamalı tarım dersleri düzenlenmiştir. Diğer yandan işlenmeyen devlet topraklarının ekime açılabilmesi için devlete ait taşınmaz mallar, bedeli kırk yılda ödenmek kaydıyla emeklilere satılmış, bu toprakları alanlara Ziraat Bankası'ndan işletme kredisi sağlanmıştır. Böylelikle hem cepheye sevk yaşı geçmiş olan bir kesim ahali üretken durumuna getirilmiş olacak hem de tarım alanları işlenerek temel ihtiyaç maddeleri yetiştirilmiş olacaktır. Ayrıca, portakallıklar, ekime açılan yeni tarlalar, bozulmuş bağlar yerine yapılan yeni bağlar on yıl süreyle vergiden bağışık tutulmuştur [37]. Bağlardaki hastalıklara karşı kullanılan göz taşına acil ihtiyaç duyulması nedeniyle ithalatında gümrük vergisinden muafiyeti sağlanmıştır. Örneğin 1916 yılı ortalarında Almanya'dan getirilecek 100.000 kg göz taşı için gümrük muafiyeti hakkında bir İrade-i Seniyye yayınlanmıştır [38].

Savaş yıllarında işgücü açığı en önemli sorundu. Bu koşullar altında tarımda makineleşme bir kat daha önem kazanmıştır. Bu nedenle Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan tarım makineleri getirtilerek çiftçiye dağıtılmıştır. Lokomotif, harman makinesi, orak makinesi, pulluk makineleri ve traktör makinesi ithal edilen belli başlı tarım araçlarıdır. Bu makineler en çok, pazara dönük tarımsal üretime geçmiş bulunan Konya, Ankara ve Bursa yörelerinde ilgi görmüştür [39].

Seferberlik nedeniyle kırsal kesimde önemli bir nüfusun askere alınmasının yanı sıra, askere giden bir kısım köylünün ellerindeki tohumluklarını satarak kendilerine harçlık yapması, ardından Osmanlı topraklarının önemli bir kısmının çekirge afeti ile karşılaşması ve bu afette tohumlukların da zarar görmesi, üretimin sınırlı olacağının en önemli habercisi olmuştur. Bu gelişmelere Babıali kayıtsız kalamamış, çiftçinin tarlalarını ekebilmesi için bir kez daha ücretsiz tohumluklar dağıtılmıştır[40].

---

[37] Zafer Toprak, *a.g.e.*, s.319-320
[38] Takvim-i Vekayi, 18 Ağustos 1332, nr: 2632
[39] Zafer Toprak, *İttihat- Terakki ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul, 2003, s. 92
[40] " Tohumluklar ", İkdam**,** 30 Kanunevvel 1331, nr: 7142

Savaş nedeniyle ordunun ve dolayısıyla memleketin ihtiyaçlarının artması nedeniyle zaman zaman bazı maddelerin ihracı yasaklanırken, ithalatta da askeri malzemelere öncelik verilmiştir. 16 Aralık 1914 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile, İmparatorluktan ihracı yasaklanan maddelerin de bir listesi hazırlanmıştır. Listenin 1.maddesindeki ihracı yasak ürünler arasında zeytinyağı da yer almaktadır:

" 1- Osmanlı Devleti'nden ihracı memnu' mevad; Buğday, dakik, irmik, nişasta, mısır, fasulye, nohut, mercimek, bakla, bezelye, börülce ve hububat-ı saire ile patates, pirinç, yağ, ***zeytinyağı,*** *soğan, tuz, pekmez, bal, pastırma, sucuk, arpa, saman, yulaf, kepek, ot ve hayvanata mahsus her nev'i ağziye, çeharpa hayvanat, muamelat-ı kimyeviye ve ispençeparya, sabun, sığır derisi, kıymetli kürklerden maada gocuk imaline mahsus her nev'i postlar, kereste ve her nev'i malzeme-i inşaiye , çuval, harar ve emsali, maden kömürü, kok kömürü ve her nev'i filizat madeni, ispirto, petrol, ham petrol, bâkûra, benzin, her nev'i makine yağı, güherçile"*[41]

Bu listenin yayınlanmasından sonra 11 Kasım 1914 tarihinden başlanmak üzere zeytinyağı ve zeytin tanesi ihracı yasaklanmıştır[42]. Bu uygulamaya sonraki yıllarda da devam edilmiştir. Örneğin 1916 tarihli, " *İhracat Heyeti Teşkiline Mütedair 16 Zilkade 1334(1 Eylül 1332) Tarihli Kanun-ı Muvakkatın Tatbikatı Hakkında Nizamname"* içerisinde zeytinyağı ihracına konulan yasak devam ettirilmiştir[43].

1914 yılında 12.199.180 adet zeytin ağacı bulunmaktadır[44]. Bu miktarın % 77,5'u dört şehirde bulunmaktadır: İzmir, Bursa, Balıkesir ve Manisa. Harp yıllarının güç koşullarında üretilebilen zeytinyağı miktarı şöyledir; 1914'de 20.000 kg, 1915'de 22.000 kg, 1916'da 16.000 kg, 1917'de 8.000 kg ve savaşın son yılı olan 1918'de 6.000 kilodur[45]. Rakamlardan da anlaşıldığı gibi alınan teşvik edici önlemlere rağmen üretim her yıl gerilemiştir.

---

[41] BOA, MV, Dosya no: 195/51, 27 M 1333 İhracı Memnu Mevad Listesi.
[42] BOA, MV, Dosya no: 194/25, 21 Z 1332.
[43] *İhracat Heyeti Teşkiline Mütedair 16 Zilkade 1334(1 Eylül 1332) Tarihli Kanun-ı Muvakkatın Tatbikatı Hakkında Nizamname, 12 Eylül 1332,* Düstur, II.Tertip, C. VIII, s. 1305-1310.
[44] Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesine Mahsus Ziraat İstatistiği, Ticaret ve Ziraat Nezareti, Dersaadet, 1333.
[45] Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 37, 38.

Savaş yıllarında zeytinyağının satış fiyatları ise şöyle gerçekleşmiştir(Okka/krş)[46];

Temmuz 1914	Ocak 1917	Eylül 1917	Ocak 1918	Eylül 1918
8	45	140	200	180

İhracı yasak mallar arasında bulunan zeytinyağının sadece Almanya'ya 1 milyon kıyye* ihracına 18 Haziran 1916 tarihinde izin verilmiştir[47]. Bu karardan dört ay sonra, 25 Ekim 1916 tarihli Meclis-i Vükela/Bakanlar Kurulu kararıyla dost ve tarafsız devletlere ihracına da müsaade edilmiştir[48]. Ancak savaş döneminde Ticaret-i Hariciye İstatistiği yayınlanmadığı için zeytin ve zeytinyağının izin verilen ülkelere ihraç miktar ve kıymetleri hakkında bilgiye sahip değiliz.

3-Mütareke Dönemi(1918-1912)

Osmanlı Devleti'nin Dünya Savaşı'ndan çekilmesini sağlayan Ateşkes Antlaşmasının imzalandığı 30 Ekim 1918'de ülkede iktisadi durum çok vahim bir durum almıştır. Savaşın etkisiyle ülkedeki yiyecek ve giyecek stokları tükenmiş, ithal yolları kapanmış, oldukça zor şartlar altında yetiştirilebilen mahsul, harpten önceki miktarın yarısına gerilemiştir. Üretici malını satmaktan sakındığı için şehirlere sevkiyat durmuş, iaşe teşkilatının depo ve ambarları boşalmıştır. Halka ekmek yerine verilen 100 dirhem(320 gr.) arpa, yulaf ve bakla ile karışık *"Ekmeğimsi Mamul"*, miktarca az olduğu gibi lezzetsiz ve gıda kıymeti bakımından da çok yetersizdi. Bir taraftan iaşe dağıtımındaki başarısızlık ve usulsüzlükler, diğer taraftan gayrimeşru yollardan sağlanan kazançlar karşısında yaygın bir hal alan sefalet, halkı bezdirmiş ve maneviyatını bozmuştu[49]. İthalat ve ihracat işlemleri İaşe Nezareti'ne bağlanmıştır. Nezaret bu konuda beklenilen kararlar alınıncaya kadar yurtdışına mal ihracatını yasaklamış, yabancı devletlerden ülkeye getirilecek mallar için Nezaret'e bir beyanname verilmesi şart koşulmuştur[50].

---

[46] Ahmet Emin Yalman, *Turkey in the World War*, New Haven Yale University Pres, 1930, s. 147-148.

* Kıyye: Okka, Dörtyüz Dirhem. https://www.osmanice.com/osmanlica-16136-nedir-ne-demek.html 18.10.2019, 23.33 ERİŞİM TARİHİNİ PARANTEZ İÇİNDE VERELİM. KAYNAKÇADA DA BÖYLE YAPALIM. EN SONA NOKTA KOYALIM.

[47] BOA, MV, Dosya no: 202/69, 17 Ş 1334

[48] BOA, MV, Dosya no: 203/108, 27 Z 1334.

[49] V. Eldem, *a.g.e.*, s. 130-131.

[50] Ahmet Emin, " İhracat ve İthalat Muameleleri ", *Vakit*, 31 Ağustos 1918, nr: 309.

Hayat pahalılığından en az zarar görmesi gereken kazanç erbabı ise iktisadi faaliyetlerin durgunluğundan şikâyetçidir. O aylarda dış ticaret kıymet itibariyle harpten önceki seviyesinin yarısından aşağı, miktar itibariyle ise ancak % 15-20'sine tekabül etmektedir. İhraç edilecek üretim kalmadığından, iç ticaret hareketsiz, inşaat faaliyeti ise tamamen durmuş vaziyettedir[51].

Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra İtilaf Devletleri'ne ait savaş gemileri 13 Kasım 1918'de İstanbul Limanı'na girmişlerdir. Bu donanmadan 3500 kişilik bir kuvvet karaya çıkarıldıktan hemen sonra şehrin stratejik noktalarını derhal kontrolleri altına almışlardır. O gün İngilizlerin bir taburu İstanbul'da yürüyüş yapmış ve *"Müttefik kuvvetlerinin işgal kumandanı Sir Henry Maitland Wilson"* Beyoğlu'ndaki İngiliz Kız Okulu'na karargâhını kurmuştur [52]. Şehrin işgali anlamına gelen bu harekete rağmen İşgal kuvvetleri görünüşte Osmanlı idaresine dokunmamışlardır.

Mütareke döneminde iş başına gelen İstanbul Hükümetlerinin başlıca amacı, en kısa zamanda barışı sağlamak ve bir barış antlaşması imzalamak olduğundan, iktisadi alanda gösterdikleri faaliyetler yetersiz kalmıştır. Aynı zamanda alınacak bütün kararlar İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliği'nin onayına sunulmak zorunda bulunulduğundan, İstanbul Hükümetlerinin serbestçe hareket etmeleri de zaten pek mümkün değildir.

Mütarekeyi takip eden günlerde İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne uyguladığı ablukayı kaldırması ile ticari ilişkiler de başlamıştır [53]. Gerçi daha Ateşkes Antlaşması imzalanmadan önce İtilaf Devletleri kendi ticari hayatlarına önemli ayrıcalıklar getiren bir kararı hayata geçirmişlerdi. Düvel-i İtilafiye Fevkalade Komiserliği'nce 18 Eylül 1918 tarihinde, İTC'nin Dünya Savaşı'nın başında, 9 Eylül 1914 tarihli İrade-i Seniyye ile kaldırdığı kapitülasyon uygulaması tekrar yürürlüğe sokulmuştur[54]. Ardından yayınladıkları bir başka tebliğle de İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Rumen ve Lehlerin kapitülasyonlardan birinci derece yararlanacak devletler olduğu belirtilmiştir. Aynı tebliğde Avusturya ve Alman tebaasından

[51] V. Eldem, *a.g.e.*, s. 131-134.
[52] Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, MEB Yayınları, C. I, İstanbul 1991, s. 56.
[53] " Ticaret-i Hariciyemiz Başlarken ", *Yenigün*, 27 Şubat 1919, nr: 175.
[54] BOA, DH.KMS, Dosya no: 56-2/31, 4 Ca 1338

olanların ise kapitülasyonların getirdiği ayrıcalıkların dışında bırakıldığının da altı çizilmektedir [55].

İstanbul'da bulunan İtalya ve Fransa fevkalade komiserleri, Mütareke'nin 23. maddesi ile İttifak Devletleri ile ticari ilişkilerde bulunmayı yasaklamışsa da kısa bir süre sonra bu kararı Bulgaristan lehine değiştirerek Hükümet'e Bulgaristan ile ticaret yapabileceklerini resmen bildirmişlerdi[56]. Osmanlı Devleti'nden Amerika'ya yapılacak ihracatın yalnız Düvel-i Ecnebiye tarafından yapılacağına dair ortaya atılan dedikoduların gerçek olmadığı da İstanbul'daki Amerika mümessili tarafından açıklanmıştır NOKTA EKSİK LÜTFEN TÜM METNİ NOKTALAM BAKIMINDAN DA KONTROL EDELİM. [57]

Mütarekeyi müteakip işgallerin birbiri ardı sıra başlaması İstanbul Hükümetlerinin nüfuz sahasını gittikçe daraltmaya başlamıştır. Daralan bu alan içerisinde ticari hayatı canlandırmak için yabancı devletlerden Osmanlı Devleti'ne ithal edilecek mallara karşılık Osmanlı ürünlerinin ihracına izin verilmiştir[58]. Aynı zamanda Hükümet, İstanbul'daki zaruri ihtiyaç maddelerindeki fiyat artışlarını önlemek için de Amerika Muavenet Heyeti'nce yapılacak ithalata kolaylık gösterilerek bu mallardan temettü vergisi alınmamasına karar vermiştir[59].

Yine bu dönemde ithalat, yaprak tütün, silah ve mühimmat gibi bazı maddeler dışında tamamen serbest bırakılmamış, buna mukabil iktisadi buhranın devamı nedeniyle dahili ihtiyaç göze alınarak, ihracatın geçici bir süreliğine sınırlandırılmasına 27 Mayıs 1919 tarihli İhracat Nizamnamesi ile karar verilmiştir. Adı geçen nizamname ile Osmanlı Devleti'nden bazı maddelerin ihracının yasaklanması kararlaştırılmış ancak bunların dahili ihtiyaçtan fazla miktarının ihracına izin verilmiştir. *Zeytin tanesi* ve *zeytinyağının* da dahil olduğu ihracı yasak maddelerin bazıları şunlardır: *"Buğday, arpa ve bunlardın her nevi dakik ve mamulleri, irmik, nişasta, bulgur, patates, mısır, fasulye, nohut ve diğer hububat ve bakliyat, her nevi yaş sebze, yumurta, peynir, her çeşit et, **zeytin tanesi ve yağı**, diğer nebati yağlar, şeker ve şekerleme, pekmez, bal, yağ, saman, yulaf, ot ve diğer hayvan yemleri, canlı hayvanlar, deriler, kereste ve her çeşit inşaat malzemesi, maden kömürü, kok, odun kömürü, ispirto, petrol ve mamulleri, yün ve yünlü*

Açıklama [o3]: NORMAL YAZALIM

[55] BOA, DH.EUM.AYŞ, Dosya no: 24/12, 17 M 1338EN SONDA NOKTA
[56] Yeni Gazete, 28 Şubat 1919, nr: 90-1654
[57] " Amerika'ya İhracat ", *Tasvir-i Efkar*, 13 Mart 1919, nr: 2679.
[58] BOA, MV, Dosya no: 214/114, 22.C.1337
[59] BOA, MV, Dosya no: 217/53, 20 M 1338.

mensucat (halı müstesna), haşhaş tohumu ve yağı, tuzlu ve kuru balıklar, çay, kahve, kibrit "[60]. Bu maddelerin ihtiyaçtan fazla olduğu belirlenen miktarının ihracına, Osmanlı İthalat ve İhracat Komisyonu'nun kararı üzerine, Ticaret ve Ziraat Nezareti'nce müsaade edilebilecektir[61] .

Bu dönem aynı zamanda Anadolu'daki Milli Mücadele'nin gerçekleştiği dönem olması nedeniyle 1918 sonrasına ait ekim alanları ve üretim miktarlarını gösteren somut bilgiler bulunmadığından Mütareke döneminin zeytin ve zeytinyağı üretim miktarları tespit edilememektedir. Bu durumu, savaş döneminin doğal bir sonucu olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Sonuç

Zeytin; Anadolu coğrafyasında doğmuş ve binlerce yıldır Akdeniz havzasında tarımı geleneğe dönüşmüş bir bitkidir. İlk olarak Yunan ve Roma yazıtlarında zeytinin barış ve birlikteliğin ebedi simgesi olduğuna değinilmiştir. Yunan mitolojisinde Atina'nın adı, barış ve bilgelik tanrıçası Pallas Athena'dan aldığını ve Athena bu bilgeliğini geceyi aydınlatan, yıldırımı yaratan, yaraları iyileştiren ve hayat kaynağı olan zeytinden elde etmiştir. Roma efsanelerinde Herkül'ün Akdeniz kıyılarında gezinirken asasını vurduğu her yerden zeytin fidanlarının fışkırdığı anlatılmaktadır. Zeytin ağacı çoğunlukla devlet malı kabul edilir, ne kesilebilir ve ne de yakılabilirdi. Başlarında zeytin dallarından yapılmış taçlar ve ellerinde zeytin dalı tutan ilaheler olarak zeytin sanat eserlerine de konu olmuştur.

Zeytinyağı, geleneksel Osmanlı mutfağında az olarak kullanılmakla birlikte çoğunlukla yirmi yüzyılın başlarına kadar aydınlatmada temel madde olarak kullanılmıştır. Özellikle devlet daireleri ile ibadethanelerin aydınlanmasında zeytinyağı önemli yer tutmuştur. Bu nedenle de devlet bu yerlerin ihtiyaçlarının karşılanması için zeytinyağı üretimine azami dikkat göstermeye çalışmıştır. Zeytinyağı bunun yanında donanmada kızakların yağlanmasında, saray ahırlarında hayvanların koşumlarının yağlanmasında ve sabun sanayinde de önemli bir kullanım alanı bulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde zeytinyağı ihracatının genişleme dönemi 1896-1913 arasındadır. Tarımın ticarileşmesi ve ihracata yönelmesi ile birlikte kuru üzüm, tütün,

[60] BOA**,** T.TZT.İHR. , Dosya no: 789-63, 26 Ş 1337 ; Takvim-i Vekayi, 23 Teşrinevvel 1336, nr: 3988, s.3.
[61] BOA, MV, Dosya no:250-177, 24 Ş 1337.

incir, pamuk, ham ipek ve zeytinyağı devletin en önemli ihracat ürünleri haline gelmiştir.

1878-1907 arasındaki yaklaşık 30 yıllık dönem içerisinde zeytinyağı üretiminin en az gerçekleştiği yıl 6.124 ton ile 1898'dir. Üretimin az olması ihracat değerinin de az olmasına neden olmuştur. En fazla üretim ise 25.627 ton ile 1889'da gerçekleşmiştir. Üretimin fazlalığı ihracattan elde edilen değerin de yüksek olmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin toplam ihracatı içerisinde zeytinyağının payı çok fazla değildir. İhracat değerindeki en fazla pay % 6.2 ile 1878'de, en düşük ise % 1.3 ile 1900'dedir. 30 yıl ortalaması % 3.2'dir. Zeytinyağı ihracatının en büyük alıcısı İngiltere'dir. Ardından kuzey Avrupa Devletleri gelmektedir.

II.Meşrutiyet Dönemi'nin ilk yıllarında Babıali, zeytin ziraatının geliştirilmesi ve bu alandaki yeni tekniklerden yararlanılabilmesi amacıyla hem yurt dışından uzmanlar getirtilmesine hem de uluslararası toplantılara delege gönderilmesini teşvik etmiştir. 1909'da imparatorlukta 19.568.335 adet zeytin ağacı bulunmaktadır. Bu sayının yarıya yakını Aydın Vilayeti'ndedir. Bu zeytin ağaçlarından elde edilen zeytin miktarı ise Osmanlı Devleti toplamı 98.893 tondur. 1913'deki zeytin ağacı ise 1.149.706 adettir. Bu azalmadaki en önemli etken devletin 1909'daki sınırları ile 1913'deki sınırlarının aynı olmamasıdır. Buradan elde edilen zeytin miktarı ise 166.452 tondur. Ağaç sayısı azalmakla birlikte üretim miktarının artmasındaki etken 1913'ün 1909'a göre daha verimli bir yıl olmasındandır.

Dünya Savaşı yıllarında ise ordunun ve dolayısıyla memleketin ihtiyaçlarının artması nedeniyle zaman zaman bazı maddelerin ihracı yasaklanırken, ithalatta da askeri malzemelere öncelik verilmiştir. Savaşın başında, 16 Aralık 1914'de Bakanlar Kurulu kararı ile İmparatorluktan "İhrac-ı Memnu Mevad"(İhracı Yasak Ürünler) listesi hazırlanmıştır. Bu listenin 1.maddesindeki ihracı yasak ürünler arasında zeytin tanesi ve zeytinyağı da yer almaktadır. Bu listenin yayınlanmasından sonra 11 Kasım 1914 tarihinden başlamak üzere zeytinyağı ve zeytin tanesi ihracı yasaklanmıştır. Bu uygulamaya sonraki yıllarda da devam edilmiştir. 1914 yılında 12.199.180 adet zeytin ağacından 89.702 ton zeytin tanesi elde edilebilmiştir.

İhracı yasak mallar arasında bulunan zeytinyağının sadece Almanya'ya ihracına 1916 tarihinde izin verilirken, dost ve tarafsız ülkelere ihracına da 25 Ekim 1916 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla izin verilmiştir. Resmi dış ticaret istatistikleri savaş

döneminde yayınlanmadığı için izin verilen devletlere ihraç miktar ve değerleri bilinmemektedir.

1918'de, Cihan Harbi'nin sonunda ülkedeki yiyecek ve giyecek stokları tükenmiş, ithal yolları kapanmış, gayet kötü şartlar altında üretilebilen mahsul, harpten önceki miktarın yarısına düşmüştür. Üretici malını satmaktan sakındığı için şehirlere sevkiyat durmuş, iaşe teşkilatının depo ve ambarları boşalmıştır. Mütareke sonrasında bir yandan ihracatı sınırlamak ve ithalatı teşvik etmek suretiyle tükenen stokları yenilemek ve halkın maddi ihtiyaçlarını karşılamak, diğer yandan fiyat artışlarıyla mücadele etmek, bu dönem hükümetlerin iktisadi siyasetlerinin temelini teşkil etmiştir.

Mütarekeyi takip eden günlerde İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne uyguladığı ablukayı kaldırması ile ticari ilişkiler de başlamıştır. Bu dönemde ticari hayatı canlandırabilmek için yabancı devletlerden Osmanlı Devleti'ne ithal edilecek mallara karşılık Osmanlı ürünlerinin ihracına izin verilmiştir.

Yine bu dönemde ithalat, yaprak tütün, silah ve mühimmat gibi bazı maddeler dışında tamamen serbest bırakılmamış, buna karşılık iktisadi buhranın devamı nedeniyle dâhili ihtiyaç göze alınarak, ihracatın geçici bir süre için sınırlandırılmasına 27 Mayıs 1919 tarihli İhracat Nizamnamesi ile karar verilmiştir. Bu nizamname ile zeytin tanesi ve zeytinyağının da dâhil olduğu bazı maddelerin Osmanlı Devleti'nden ihracının yasaklanması kararlaştırılmış ancak bunların dâhili ihtiyaçtan fazla miktarının ihracına müsaade edilmiştir.

Mütareke ertesinde İtilaf Devletleri'nin Anadolu'da başlattığı işgallere karşı halkın Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Milli Mücadele hareketi içerisinde yer alması nedeniyle savaş alanı olan bu topraklar üzerinde üretim ve ihracat sınırlı olarak gerçekleşebilmiştir. Ancak gerçekleşen üretim ve ihracata dair resmi veriler yayınlanmadığı için bu döneme ait Osmanlı Devleti'nin zeytin üretimi ve zeytinyağı ihracatını yorumlamak mümkün olamamaktadır.

KAYNAKÇA

Açıklama [o4]: Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi, DH.MUİ, Dosya no: 1-4/65, 8 L 1327.

Başkanlık Osmanlı Arşivi, DH.MUİ, Dosya no: 1-4/24, 25 L 1327.

Başkanlık Osmanlı Arşivi, DH. MUİ, Dosya no: 1-4/11, 27 L 1327.

Başkanlık Osmanlı Arşivi, MV, Dosya no: 128/11, 6 Ca 1327.

Başkanlık Osmanlı Arşivi, MV, Dosya no: 176/14, 6 Ca 1331.

Başkanlık Osmanlı Arşivi, MV, Dosya no: 195/51, 27 M 1333 İhracı Memnu Mevad Listesi.

Başkanlık Osmanlı Arşivi, MV, Dosya no: 194/25, 21 Z 1332.

Başkanlık Osmanlı Arşivi, MV, Dosya no: 202/69, 17 Ş 1334.

Başkanlık Osmanlı Arşivi, MV, Dosya no: 203/108, 27 Z 1334.

Başkanlık Osmanlı Arşivi, MV, Dosya no: 214/114, 22.C.1337.

Başkanlık Osmanlı Arşivi, MV, Dosya no: 217/53, 20 M 1338.

Başkanlık Osmanlı Arşivi, MV, Dosya no: 250-177, 24 Ş 1337.

Başkanlık Osmanlı Arşivi, DH.KMS, Dosya no: 56-2/31, 4 Ca 1338.

Başkanlık Osmanlı Arşivi, DH.EUM.AYŞ, Dosya no: 24/12, 17 M 1338.

Başkanlık Osmanlı Arşivi, T.TZT.İHR., Dosya no: 789-63, 26 Ş 1337.

Resmi ve Süreli Yayınlar

1325 Senesi Asya ve Afrika-ı Osmani Ziraat İstatistiği, Orman ve Maden Nezareti, Dersaadet 1327.

Memalik-i Osmaniye'nin 1329 Senesine Mahsus Ziraat İstatistiği, Ticaret ve Ziraat Nezareti, Dersaadet 1332.

Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesine Mahsus Ziraat İstatistiği, Ticaret ve Ziraat Nezareti, Dersaadet, 1333.

Takvim-i Vekayi, 15 Teşrinevvel 1327, nr: 1268.

Takvim-i Vekayi, 23 Teşrinevvel 1336, nr: 3988.

Takvim-i Vekayi, 21 Mart 1330, nr: 1776.

Takvim-i Vekayi, 18 Ağustos 1332, nr:2 632.

Yeni Gazete, 28 Şubat 1919, nr: 90-1654.

"İhracat Heyeti Teşkiline Mütedair 16 Zilkade 1334(1 Eylül 1332) Tarihli Kanun-ı Muvakkatın Tatbikatı Hakkında Nizamname", 12 Eylül 1332, Düstur, II.Tertip, C. VIII, s. 1305-1310.

2017 Yılı Zeytin ve Zeytinyağı Raporu, T.C Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2018.

Türkiye Zeytincilik Sektör Raporu 2016, Zeytincilik Araştırma Enstitüsü, İzmir 2016.

Kitap

AYBAR, C., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi(1878-1913),* T.C Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1939.

BOYNUDELİK, M.-BOYNUDELİK, Z.İ., *Zeytine Dair*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2012.

DOĞANAY, H., *Ziraat Coğrafyası,* Aktif Yayınevi, Erzurum 2007.

DOĞANAY, H. – COŞKUN, O., *Tarım Coğrafyası*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2012.

ELDEM, V., *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

GÖKTAŞ, M. A., *Zeytin ve Zeytinyağının Türkiye Ekonomisindeki Rolü*, Ege Bölgesi Sanayi Odası Yayını, İzmir 1966.

İZBIRAK, R., *Bitki Coğrafyası*, A.Ü DTCF Yayınları, Ankara 1976.

KARAL, E. Z., *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.VIII, Ankara 1988.

KEPENEK, Y.- YENTÜRK N., *Türkiye Ekonomisi*, Remzi kitabevi, Ankara 1994

TABAKOĞLU, A., *Türk İktisat Tarihi,* Dergah Yayınları, İstanbul 1986.

TANSEL, S.,, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, MEB Yayınları, C.I, İstanbul 1991.

TOPRAK, Z., *Türkiye'de Milli İktisat(1908-1918),* Yurt Yayınları, Ankara 1983

TOPRAK, Z., *İttihat Terakki ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik*, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul 2003.

Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, İstanbul, 1938.

YALMAN, A. E., *Turkey in the World War*, New Haven Yale University Press 1930.

Zeytin, Editörler: Fahrettin Göğüş, Mücahit Taha Özkaya, Semih Ötleş, Eflatun Yayınevi, Ankara 2009.

Makale

" Amerika'ya İhracat ", *Tasvir-i Efkar*, 13 Mart 1919, nr: 2679.

ARIKAN, Z., "İstanbul'a Zeytinyağı Gönderilmesi", *Zeytinin Akdeniz'deki Yolculuğu Konferans Bildirileri*, İzmir 2018, s. 39-46.

DURAN, B., "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Türkiye Tarımındaki Gelişmeler(1870-1914)", *V.Milletlerarası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Bildirileri(21-25 Ağustos 1989, İstanbul*), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1990, s. 319-342.

GÜRAN, T., "Zirai Politika ve Ziraatta Gelişmeler, 1839-1876", *150.Yılında Tanzimat,* Yayına Hazırlayan; H.Dursun Yıldız, Ankara 1992, s. 219-234.

GÜRAN, T., "Tarım Politikası (1839-1913)", *Osmanlı,* Yeni Türkiye Yayınları, C. III, Ankara 1999, s. 305-311.

ÖZATA, E. – CÖMERT, M., "Zeytinyağı ve Sağlıklı Yaşam", *Zeytin Bilimi*, C.6, S.2, İzmir 2015, s. 105-110.

ÖZGÜN, C., "Dünyanın İştahını Kabartan İki, Renk, Bir Kent: "Zeytin Yeşili, Zeytinyağı Sarısı ve İzmir" " *Zeytinin Akdeniz'deki Yolculuğu Konferans Bildirileri*, İzmir 2018, s. 47-65.

" Ticaret-i Hariciyemiz Başlarken ", *Yenigün*, 27 Şubat 1919, nr: 175.

" Tohumluklar ", İKDAM, 30 Kanunevvel 1331, nr: 7142.

TOPRAK, Z., "II.Meşrutiyet Döneminde İktisadi Düşünce ", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.III, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 635-640.

YALMAN A. E., " İhracat ve İthalat Muameleleri ", *Vakit*, 31 Ağustos 1918, nr:309

"Zeytin", *Ana Britannica*, C. 22, Ana Yayıncılık, İstanbul 1990, s. 559-570.

Tez

ÇOLAK, F., *"II.Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Batı Anadolu'da Üretim ve Dış Ticaret(1908-1923)"*, Doktora Tezi, İzmir 2005.

DOĞAN, F., *"Osmanlı Devleti'nde Zeytinyağı 1800-1920"*, Doktora Tezi, İstanbul 2007.

İnternet Kaynakları

https://www.osmanice.com/osmanlica-16136-nedir-ne-demek.html 18.10.2019, 23.33